Németh István
Opponensi vélemény Pap László: *Magyarország és a második angol–búr háború* című PhD- disszertációjáról

Pap László disszertációja témájául a második angol–búr háború (1899–1902) és Magyarország viszonyát választotta. A búr háború disszertációs témaként önmagában is érdekes választás lett volna, a magyarországi reflexiók ismertetése azonban különösen érdekes egy távoli, Afrika déli csücskén zajló események vonatkozásában.

A második angol–búr háború kétségtelenül jelentős, kiterjedt nemzetközi szakirodalommal rendelkező történelmi esemény, amelyről azonban itthon szinte alig tudtunk valamit. Az „Európán kívüli világ" kategóriájába tartozó témáról ráadásul magyar nyelven néhány tanulmányon, illetve ismeretterjesztő íráson kívül gyakorlatilag csak egy (!) olyan könyv található, amely a búr háború témájával foglalkozik. (A szóban forgó kiadvány Zicherman István: *A búr háború 1899–1902* című könyve). Pedig a háború a korabeli Magyarországot is izgalomban tartotta, sőt közel 30 fő magyar önkéntes (21 fő a búrok, 6 fő az angolok oldalán) is részt vett benne. Pap László disszertációja pótolja ismeretbeli hiányunkat.

Mivel a második angol–búr háború menetéről a disszertációban csak közvetve, az újságcikkek ismertetésekor és a kronológiából értesülünk, e nemzetközi esemény nagy vonalakban történő ismertetése keretében megemlíteném, hogy a második búr háború – amelyet dél-afrikai háborúnak is neveznek – 1899–1902 közötti konfliktus volt Nagy-Britannia, valamint a búrok államai (Transvaal, más néven Dél-afrikai Köztársaság és Oranje) között, amelyeket a britek többször megkíséreltek egyesíteni a koronagyarmatokkal. A dél-afrikai terület jelentősége az 1860-as évek végétől nőtt meg, amikor a térségben jelentős arany és gyémántbányakat fedeztek fel a búr köztársasághoz tartozó Johannesburg környékén. A gyors meggazdagodás kilátása különböző nemzetiségű aranyásók ezreit vonzotta a környékre, főleg a szomszédos brit gyarmatokról, Fokföldről és Natalból. A búrok ismét nemzeti jellegükben érezték fenyegetve magukat. A brit-ellenes beállítottságú Paulus „Ohm" Kruger (Krüger) elnökük vezetése alatt megtagadták az ún. uitlanders-ektől (kb: külföldiek, főleg angolok) a politikai és jogi egyenlőséget. Kruger politikája ürügyet teremtett Nagy-Britanniának, hogy a külföldiek védőjeként lépjen fel a búr köztársaságokban, s kétségbe vonja függetlenségüket.

Nagy-Britannia a térség ásványi kincseire és Egyiptomtól Dél-Afrikáig zárt afrikai gyarmati birodalomra (Fokváros–Kairó terv), illetve a búr köztársaságok külföldiellenes törvényhozásának felszámolására törekedett. A terv egyik támogatója Cecil Rhodes imperialista politikus, a gyémántügyleten meggazdagodott vállalkozó volt, aki 1881-től ült képviselőként a fokvárosi angol gyarmat parlamentjében. A búr köztársaságok bekerítésére 1885-től megkezdte a szomszédos Becsuána-föld (ma: Botswana), s 1889-ben a később róla elnevezett Rhodézia (ma: Zambia és Zimbabve) brit birtokbavételét. 1890-től Rhodes Fokváros-gyarmat miniszterelnöke volt, s folytatta bekerítési

politikáját. 1895-ben fegyveres támadást támogatott Kruger elnök megbuktatására. A Dél-afrikai Köztársaság kormányának azonban sikerült meghiúsítani a tervet. A merénylet sikeres elhárításához II. Vilmos német császár üvözlő táviratban gratulált Krugernek, amely Nagy-Britanniában németellenes csalódást váltott ki. Az akció nagyban hozzájárult Kruger hatalmon maradásához Transvaalban, jelentősen növelte a katonai kiadásokat: modern fegyvereket vásároltak Franciaországban és Németországban. Pretória és Johannesburg körül pedig nagy erődítményeket építtetett, amelyek használatára később nem került sor. Az Oranje-szabadállam és Transvaal között 1897-ben kötött katonai szövetség is provokálta a briteket.

A brit külföldiek (uitlanders-ek) tartósan hátrányos helyzete szolgált a fokvárosi provincia felfegyverzéséhez, mivel vezetőik a búr köztársaságok annexióját tervezték, s a búrok feletti gyors győzelem reményében háborús előkészületekbe kezdtek. Az egyeztető tárgyalásokat brit részről félbeszakították, Kruger kompromisszumos javaslatait elgáncsolták, s a natali brit helyőrség további erősítését sürgették. 1899 szeptemberében megkezdődött a brit katonák behajózása, Natalban lévő csapataik pedig a határ közelébe nyomultak előre. Kruger október 9-én viszont-ultimátumot intézett a britekhez, amelyben csapataik Transvaal határaitól való 48 órán belüli visszavonását és tengeren lévő csapataik visszafordítását követelte; ellenkező esetben lépéseiket Transvaal és Oranje-szabadállam háborús üzenetnek tekinti. Az ultimátumot Nagy-Britannia megkönnyebbüléssel fogadta, mert így nem kellett saját ultimátumot küldeni, amely erkölcsileg megterhelte volna az országot.

A Kruger-ultimátum lejárta után 1899. október 12-én megkezdődtek a harcok. A 40 000 fős (a háború alatt 80 000 főre is növekvő) búr haderő jól felfegyverzett volt, és saját országukban szabadon mozoghattak. Soraikban néhány önkéntes német tiszt is harcolt. Kezdetben velük szemben mintegy 15 000 brit katona állt, ezért a harcok a búrok számára ekkor rendkívül kedvezően alakultak.

A brit kormány azonban további hadtestek küldését határozta el, amelybe minden tartalékost és a dómíniumok (Kanada, Ausztrália, Új-Zéland) csapatait is bevonták, s egy 20 000 fős önkéntes lovasegységet állítottak fel. Így a háború, amelynek néhány hónapon belüli sikeres kimenetelében a búrok reménykedtek, végül is a nemzeti önérzet kérdése lett, amely minden erőfeszítést indokolt. Ráadásul az európai közvélemény szinte egyhangúan a búrokkal szimpatizált, amely felvetette az európai hatalmak (Franciaország, Oroszország és Németország) búrok oldalán való közös politikai beavatkozását is. Végül azonban mindez Németország érdektelenségén meghiúsult.

1900 elején ezért a britek javára fordult a kocka, amikor 60 000 fős erősítést küldtek Dél-Afrikába. Március 13-án elesett Oranje-szabadállam fővárosa, Bloemfontein, június 5-én pedig Transvaalé, Pretoria. Kruger elnök Európába menekült.

A búrok ezután áttértek a gerilla-hadviselésre. A britek pedig a háború befejezése érdekében áttértek a „mézesmadzag és korbács” politikájára; miután a búr köztársaságokat koronagyarmatként annektálták, hazatérhettek azok a búrok, akik leadták fegyvereiket és lojalitási esküt tettek. A háborút folytató búrok farmjait azonban felgyújtották, amely végül a kollektív büntetés politikájába csapott át, s a búrok még erőteljesebb ellenállását váltotta ki.

A búrok két évig tartó gerillaháborúja rendkívüli veszteségeket okozott a briteknek, akik válaszként a „felperzselt föld” stratégiáját választották: lerombolták a gerilla-területek farmjait, a termést megsemmisítették, hogy kiéheztessék az ellenfelet. 120 000 farmon élő lakost – főleg nőket és gyermekeket – koncentrációs táborokba internáltak. Közülük a katasztrofális életviszonyok (éhség, betegségek) miatt 26 000 búr polgári személy és korábban 6500 katona halt meg. (A „koncentrációs tábor” fogalma először spanyolul („campos de concentracíon”) bukkant fel az 1896-ban a spanyol gyarmati hatalom ellen lázadó kubaiak esetében.) A britek katonai vesztesége 22 000 főt tett ki.

Lord Kitchener brit főparancsnok egyre szűkítette a búr gerillák mozgásszabadságát. Ennek érdekében a vasútvonalak mentén az egész országban blokkházak rendszerét építette ki, amelyek lakosait kis helyőrség felügyelte. A békekötés idején (1902. május 31.) a 250 000 fős (összesen 450 000 bevetett) brit katonasággal a búrok oldalán 30 000 harcos állt szemben. A békeszerződés a két búr köztársaság betagolását irányozta elő a brit impériumba; egyébként nagyvonalú békefeltételeket biztosított: valamennyien brit állampolgári jogokat kaptak és hivatalos nyelvként elismerték az afrikaans nyelvet.

A rendkívüli kegyetlenséggel folyó harcok után a britek és búrok között viszonylag gyors kibékülés történt. Oranje-szabadállam és Transvaal már 1907-ben önigazgatást kapott és saját kormányt engedélyeztek számára. A katonai küzdelem a két búr állam brit impériumba való betagolásával végződött: 1910-ben a Fokvárosi gyarmattal és Natallal együtt megalakult a Dél-afrikai Unió, amely a brit birodalmon belüli domínium – ténylegesen szuverén állam –rangjára emelkedett. A levert búr hadsereg három tábornoka – Louis Botha, Jan Christian Smuts és Barry Hertzog – egymást követően az unió miniszterelnökei lettek. Az egykori gerillavezető, Christian de Wet az első világháború alatt németbarát felkelést igyekezett kirobbantani, de a Német Dél-Afrikában állomásozó kisszámú német védcsapatok gyengesége miatt erre nem volt esélye.

A disszertáns munkája első részében elsődleges források bázisán – levéltári források (követjelentések) és forráskiadványok (parlamenti jegyzőkönyvek, közös-ügyi bizottságok jegyzőkönyvei, a közös minisztertanács üléseiről készült jegyzőkönyvek) – vizsgálja a búr háború megjelenését a magyar politikai élet különböző színterein. Mint az összegzésben írja, a nagyobb napilapokban a háború iránt megnyilvánuló intenzív érdeklődéshez képest a búr háború a hivatalos magyar politikai élet főbb színtereiig csak ritkán jutott el: e vonatkozásban csak két parlamenti interpelláció (a magyarországi Vöröskereszt esetleges dél-afrikai misszióját illetően, illetve állítólag 20 000 db magyar ló angol vásárlásának ügyében) és a miniszterelnöki válaszok említhetők, illetve a háború hatása Magyarország és Anglia viszonyára a közös-ügyi országos bizottság, illetve annak külügyi albizottsága napirendjében. Az ügy a közös minisztertanácsig nem jutott el.

Az értekezés legértékesebb részei természetszerűleg a külügyi jelentések.

Közülük az eseményekhez legközelebb állt az Osztrák–Magyar Monarchia fokvárosi konzulja, von Hirsch báró szinte hetente haza küldött politikai jelentései, amelyek a

bécsi Haus- Hof und Staatsarchivban (Politisches Archiv) találhatók. Ezek a leghitelesebb források, talán elemzésük több energiát is igényelhetett volna.

Az Osztrák–Magyar Monarchia londoni követe von Stritez gróf Magyarország angliai megítéléséről és az angol „búr-politika" alakulásáról, az angol politika belső küzdelmeiről jelentett.

Az Osztrák–Magyar Monarchia Berlinbe akkreditált nagykövete, a II. Vilmos császárral jó kapcsolatot fenntartó Szögyény–Marich László csak egyszer-kétszer foglalkozott a búrok helyzetével. A többi nagyhatalomhoz hasonlóan Németország is törekedett gyarmatok szerzésére, egyebek között Afrikában, az angolok szomszédságában. Németország és Nagy-Britannia, az első világháborúban ellenséggé váló két nagyhatalom viszonya ekkoriban még nem volt ellenséges, sőt német részről komoly törekvések voltak az Angliához fűződő viszony javítására. A Német Birodalom közép-afrikai befolyásának erősítésére érdekében az 1898. augusztus 30-án aláírt, a portugál gyarmatok felosztásáról rendelkező titkos angol–német szerződéssel kezdett diplomáciai akcióba, még ha a szóban forgó szerződés esetében nem is az afrikai német birtokok bővítése, hanem pénzügyi vonatkozások, illetve külpolitikai célok álltak előtérben. A külpolitikai célok az Angliához való közeledésre irányultak, s azt szolgálták, hogy a tényleges német imperialista érdekeket (azaz Kelet-Ázsia és a Közel-Kelet informális átjárását) ne veszélyeztessék konfliktusok a világ legerősebb tengeri hatalmának számító Nagy-Britanniával. Ugyanezek a politikai érdekek keresendők annak hátterében is, hogy (bár a búrok oldalán szép számmal harcoltak német önkéntesek is), a Német Birodalom végül lemondott a búr nacionalisták támogatásáról.

A disszertáció gerincét képező, a búr háborúnak a magyar sajtóban való megjelenésével foglalkozó második részben a disszertáns kutatásai a korabeli magyar napi- és hetilapok cikkeire terjedtek ki. Az összeállított korpuszban 11 fővárosi, illetve országos napi- és hetilap (*Magyar Nemzet*, *Pesti Hírlap*, *Budapesti Hírlap*, *Magyar Állam*, *Magyarország*, *Magyar Hírlap*, *Népszava*, *Pesti Napló*, *Budapesti Napló*, *Vasárnapi Újság* és *Új Idők*) cikkanyaga – összességében közel kétezer hosszabb-rövidebb esszé, cikk, hír stb. – szerepel. Azzal természetesen a disszertáns is tisztában volt, hogy a búr háborúval összefüggésben nem csupán a felsorolt lapokban jelentek meg írások, hanem a kisebb, városi, illetve regionális sajtóorgánumokban is.

A búr háború ideje alatt a vizsgált országos és fővárosi lapokban megjelent cikkek rendkívül nagy számára való tekintettel a sajtóanyag bemutatásánál a disszertáns tematikus elrendezést alkalmazott: miként foglalnak állást a cikkek és a cikkírók egyik vagy másik fél mellett, melyik oldal iránt éreznek rokon- vagy éppen ellenszenvet, és állásfoglalásukat mennyire igyekeznek „népszerűsíteni", azaz mennyire próbálják a maguk igazáról olvasóikat is meggyőzni. A második tematikus elemet az képezi, fordítanak-e figyelmet a kutatásba bevont lapok a hadban álló felek jelentősebb katonai, illetve politikai vezetőinek bemutatására, s ha igen, akkor a bemutatott személyek miként jelennek meg, mennyire érhető tetten az irántuk érzett rokon- vagy ellenszenv. A sajtótörténeti elemzés harmadik területében a disszertáns azt mutatja be, hogy a búr háborúval kapcsolatos cikkek a konfliktus milyen vonatkozására helyezték a hangsúlyt. Itt három fő alkategóriát vizsgált meg: a politikai eseményeket, a katonai eseményeket, illetve az ismeretterjesztést.

Kutatási tapasztalataim azt mondatják velem, hogy a sajtóanyaggal kapcsolatban mindenesetre kellő fenntartással és óvatossággal kell eljárnunk: tudjuk, hogy a (kül)politika gyakorta „kézi vezérléssel” irányította a sajtót (vagyis manipulálta!), s ez Anglia esetében is így történt. A magyarországi lapok pedig az angol napilapok (manipulált) híreit vették át, amelyeket 8–10 napos késéssel saját profiljuknak megfelelően tálaltak (Népszava: búr-párti, Magyar Nemzet: angol párti). E módszer ugyanis jelentősen csorbítja a sajtóanyag hitelességét.

A disszertáció harmadik részét a búr háborúban részt vevő magyarok – a búrok oldalán harcoló magyar önkéntesek, illetve az angol hadseregben szolgálatot teljesítő magyarok – bemutatásának szentelte. Elismerésre méltó a közel két tucat magyar háborús résztvevő életrajzi adatainak összegyűjtése és sokszínű motivációk kimutatása. Nagyrészük katonatiszti háttérrel, jó zsold reményében kelt útra, de voltak közöttük „haditudósítói” ambíciókat dédelgetők is. Bátran küzdöttek, de várakozásaik csak részben teljesültek, mert a búrok az önkénteseknek nem fizettek kiemelt zsoldot. Ebben a részben lehetőség kínálkozott a korábbi hiányos, hézagos vagy téves információk kijavítására.

Az értekezés felépítése logikus, szerkezete világos, érthető, jól követhető, könnyen áttekinthető. Stílusa szép, fogalmazásmódja tiszta; korrekt munka.

A lelkiismeretesen, nagy gonddal összeállított és bőséges jegyzetapparátussal ellátott disszertáció minden vonatkozásban megfelel a vele szemben támasztott követelményeknek, ezért ***egyértelműen javaslom nyilvános vitára bocsájtását.***

Budapest, 2015. augusztus 24.

Prof. dr. habil. Németh István
egyetemi tanár

(Pap László 2015. október 14-én cum laude eredménnyel védte meg a *Magyarország és a második angol-búr háború* című doktori disszertációját a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában.)